

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Olasz Irodalom Képzési Program

Andróczki Anett

**A *FIORETTI* „MÍTOSZTALANÍTÁSA”
ÚJ SZEMPONTOK A MŰ ÉRTELMEZÉSÉHEZ**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető: Pál József tanszékvezető egyetemi tanár, DsC

Szeged, 2009

I. A kutatási téma indoklása és előzményei

Bár Assisi Szent Ferencről számos olyan életrajz, és legendagyűjtemény maradt fenn, amelyek történetileg hitelesebbnek értékelhetők, keletkezésüket tekintve pedig időben közelebb állnak a leírt eseményekhez, mégis a XIV. századi *Fioretti* a legismertebb, legemblematisabb prózai alkotás a középkor e nagy szentjéről. Népszerűségét jelzi, hogy a vulgáris olasz nyelvű művek közül elsőként jelent meg nyomtatásban - 1469-ben, röviddel a könyvnyomtatás feltalálása (1440), illetve az első nyomtatott könyv forgalomba kerülése (1456) után -, és a XV. század végéig még legalább tizenöt újabb kiadást ért meg. Az általa közvetített Szent Ferenc-kép évszázadokon át meghatározó eleme volt a ferencességről alkotott elképzeléseknek, de ma is színdarabok, regények, és egyéb, ferences vonatkozású művészi alkotások merítenek belőle ihletet. XX. századi hatástörténetéhez kapcsolódóan megemlíthetjük Gabriele D'Annunziót, aki „*nuovi fioretti*”-ként jelölte meg *Opera omniájának* (1927) tartalomjegyzékében azt a színművet, amelyet Assisi Szent Ferencről készült írni, valamint Roberto Rossellini filmjét, a *Francesco, giullare di Dio-t* (1950), amely javarészt a *Fioretti* neorealista adaptációja, de az irodalmi Nobel díjas Dario Fo' ugyancsak a ferences legendairódalom e remekéhez nyúlt vissza *I Fioretti apocrifi di San Francesco* (1999) című színdarabjával.

Assisi Szent Ferenc és a ferencesek hatása az európai kultúrára az irodalom, a képzőművészetek vagy akár a színjátszás, előadóművészetek terén szinte felmérhetetlen. Ennek köszönhető, hogy fokozott tudományos érdeklődés kíséri az utóbbi évszázad rendtörténeti kutatásait, amelyben jelentős szerepet játszanak az alapító szentről szóló életrajzok. A ferences szövegekre irányuló történetkritikai vizsgálódások olyan meghatározó fordulatot hoztak, hogy a II. Vatikáni Zsinat (1962 – 1965) után még a Rend újraalapítása is szóba került. A probléma hátterében a forráshierarchia felborulása állt, azaz azoknak az írott szövegeknek az újonnan felállított kánonja, amelyeket összefoglalóan ferences forrásoknak nevezünk. A ferences forrásokat Assisi Szent Ferenc saját, vagy neki tulajdonított művei, a róla szóló életrajzok (*legendae*), és a rendalapító korában, de a Renden kívül keletkezett tanúságok gyűjteménye alkotja. A történelem során a rendi identitástudatot elsősorban az életrajzokból kiolvasható Szent Ferenc-kép határozta meg, amely - mint a későbbi kutatásokból kiderült – gyakorta eltér a Szent saját írásaiból kibontakozó arculatától. Az intézménytörténet visszanyerésében jelentős szerepe van az életrajzokban áthagyományozott Szent Ferenc-kép kritikai vizsgálatának.

A történetkritika idáig elsősorban a történetileg megbízhatóbb információkat adó, korai, azaz a XIII. századi legendákra összpontosított, amíg a XIV. századi kompilációkat, így a *Fiorettit* sem vette akkurátus nagytó alá.

A *Fiorettivel* kapcsolatos nemzetközi és hazai elemzések többnyire szövegtörténeti vagy irodalmi jellegűek, de olyan hosszabb lélegzetvételű tanulmányal, amely a művet saját történeti múltjának átfogó kontextusában kísérli meg értelmezni, még nem találkozunk. Magyarországon a XX. századi *Fioretti* értekezések sora Erdős Renével indul, aki a századeleji itáliai ferences kutatások tükrében ad rövid összefoglalót Szent Ferenc életéről, valamint a *Fiorettiről*, amely számára a „szent bódulatok és a minden látásokon felül való látások könyve” ca. 1911-ben megjelent *Fioretti* fordítása előszavában. 1913-ban lát napvilágot a közismert Kaposy-féle *Fioretti*, amelyben többek között a fordító itáliai élményeibe kaphatunk betekintést. Bevezető tanulmányában Kaposy József elbeszéli Szent Ferenc életét, majd rátér a *Fioretti* ma már módosításra szoruló szövegtörténetére, végül pedig a régi magyar ferences irodalom bemutatásával, és a *Fioretti* magyar fordításainak felsorolásával zárja sorait. Tormay Cecília „Nádudvaron, 1926-ban, nyáridőben” ír a *Fioretti* fordítása elé lírai hangvételű gondolatokat Szent Ferencről. Szörényi László elsősorban a Jókai kódex-szel összefüggésben említi a *Fiorettit*, illetve a rá vonatkozó legújabb kutatások eredményeit a *La problematica del Codice "Jókai" alla luce degli studi recenti sulle leggende di San Francesco* című, 1995-ben megjelent tanulmányában. 1997-ben lát napvilágot, igaz nem Magyarországon, hanem Olaszországban Aczél Zsuzsanna tanulmánya (*Il codice Jókai e la prima letteratura francescana*), amely ugyancsak a Jókai kódex keletkezéstörténetével kapcsolatban tesz említést a *Fiorettiről* illetve az *Actusról*. Fr. Varga Imre Kapisztrán a modern ferences történetkritikai kutatások summáját adja a *Fiorettiről* (1999), magyar vonatkozásokkal - fordítások, Jókai kódex – kiegészítve a Fr. Várnai Jakabbal közösen szerkesztett *Ferences források* sorozatban. Itt É. Megyeri András korábbi fordítását jelentették meg, aki 1978-ban maga is kiadta, előszóval és jegyzetekkel látta el a *Fiorettit*.

A *Fiorettiről* szóló olasz és magyar szövegtörténeti, irodalomtörténeti, esztétikai-stilisztikai, és lelkiélelelemzések áttanulmányozását követően olyan új értelmezési lehetőségek után kutattunk, amelyek a mű mondanivalójához visznek közelebb. Arra kerestük a választ, hogy a saját korában mit jelenthetett, miért lehetett élő és elevenen ható szöveg majd’ hétszáz évvel ezelőtt. Egyfajta mítosztalanításra vállalkoztunk, vagyis arra, hogy megszabadítsuk a művet,

legalábbis olvasatát, modern előfeltevéseinktől, és visszahelyezzük keletkezésének korába, bízva abban, hogy így új jelentéstartalmak bukkanhatnak a felszínre az interpretáció egyébiránt lezárhatatlan folyamatában.

II. A kutatás forrásai, célja és módszerei

A munka megírásához hazai és külföldi forrásokat (történeti-és szépirodalom, ferences szövegek, legendák, szöveggyűjtemények, történelmi dokumentumok, monográfiák, irodalomtörténetek, esszék, tanulmányok, stb.) is felhasználtam. Az anyaggyűjtést hét éve kezdtem el, eleinte itthon, majd 2004-ben egy ösztöndíj jóvoltából fél évig római könyvtárakban is volt lehetőségem tájékozódni a ferences kutatások jelenlegi állapotáról, és eredményeiről. A római könyvtárak közül a következőkben folytattam kutatást: a ferences stúdiumokban élenjáró *Università Pontificia Antonianum* könyvtára, a *Pontificia Università Gregoriana* – bár csak erősen korlátozott hozzáféréssel - a *Biblioteca Nazionale*, az *Università degli Studi di Roma „La Sapienza”* Italianisztika Tanszékének könyvtára, a *Biblioteca Angelica*, a *Biblioteca Apostolica Vaticana*, és nem utolsó sorban az *École Française* könyvtára. A római ösztöndíj lejártá után itthon az *Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)*, a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára*, a *Budapesti Olasz Kultúrintézet* könyvtára, a *Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár*, a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*, valamint a budapesti *Eötvös Lóránd Tudományegyetem (ELTE BTK)* Olasz Tanszékének könyvtára, illetve a *Szegedi Tudományegyetem* könyvtárának olaszos állománya nyújtott segítséget a kutatáshoz.

A fellelt forrásanyag és vonatkozó szakirodalom leíró, és összehasonlító elemzését használtuk módszerként. Célunk az volt, hogy feltárjuk és bemutassuk a *Fiorettivel* foglalkozó irodalomban érvényesülő főbb értelmezési-és értékelési szempontokat, tendenciákat, majd a történeti kontextus néhány, és a művel összefüggésben még nem vizsgált részletének felvázolásával kibővítsük a mű eddig ismert jelentéstartalmát.

III. Az értekezés fő gondolatmenetének összefoglalása

Áttekintésként először közöljük a disszertáció tartalomjegyzékét:

I. Bevezetés

II. Szent Ferenc életrajzok a történetkritika fényében

1. A „ferences kérdés”
 - 1.1. Assisi Szent Ferenc saját írásai és a szövegkritika
 - 1.2. A „ferences kérdés” és az életrajzok
 - 1.3. A XIV. századi kompilációk
 - 1.3.1. A *Fioretti*
- III. A *Fioretti* és az olasz irodalomkritika
 1. A ferences irodalom és az olasz irodalomtörténetírás kezdetei
 2. A *Fioretti* Francesco De Sanctis irodalomtörténetében
 3. A *Fioretti* és a vallásos irodalom megítélése a századfordulón
 4. A *Fioretti* mint vallásos próza Croce esztétikájában
 5. Croce után a *Fioretti*ről
 6. A *Fioretti* és a XX. századi irodalomtörténetek
- IV. A *Fioretti* és a hagiográfia
 1. Műfaji sajátosságok
 2. Szentkultuszok a XIV. században
 - 2.1. Előzmények
 - 2.2. Hivatalos szentségeszmény a XIV. században
 - 2.3. A népi szentkultusz és a koldulórendek hagiográfiai törekvései
 - 2.3.1. A *Fioretti* „házi” szentjei
 3. A spirituálisok *Fioretti*je
 4. Misztika és a *Fioretti*
 - 4.1. Jegyesmisztika a *Fiorettiben*
 - 4.2. Bonaventura hatása
 5. Tipológiai szimbolizmus és Krisztus misztika a *Fiorettiben*
 6. A népi kultúra és a *Fioretti*
 - 6.1. Folklór és hagiográfia
 - 6.2. A karnevál
 - 6.2.1. A groteszk realizmus
 - 6.2.1.1. Az ördög figurája és a *Fioretti* XXIX. fejezete
- V. Konklúzió

Irodalomjegyzék

A Bevezetést követő II. fejezetben azt a sajátos hermeneutikai szituációt vázoltuk fel, amely ma a ferences rendet jellemzi, illetve azt, hogy ebben a helyzetben hogyan tekint saját irodalmi múltjára. Ennek illusztrálására rövid, összefoglaló áttekintést adtunk a ferences szövegtörténeti kutatások jelenlegi állásáról, igyekeztünk feltárni az életrajzi források körül kialakult tudományág, a „questione francescana” által megfogalmazott dilemmákat, és a kutatások során bejárt utakat. A „ferences kérdés” arra keresi a választ, hogy milyen módosításokon és

torzulásokon ment keresztül az eredeti szentferenci arculat az évszázadok során. Ennek megválaszolásához nem csupán az egyes források precíz, filológiai szempontból is helyénvaló olvasatára van szükség, hanem a háttérben meghúzódó renden belüli, illetve - tágabb kitekintésben - kulturális, vallási, társadalmi, vagyis röviden történelmi okok felderítésére is, amely a középkorral foglalkozó tudományok legkülönbözőbb területeinek bevonását igényli. Ebben a fejezetben bemutattuk a forráskutatás jelenlegi eredményeit, sorra véve Assisi Szent Ferenc saját írásait, a XIII. századi ferences legendákat (idevettük Illés testvér levelét is, valamint az *Anonimo peruginót*, Tommaso da Celano *vitáit*, és *A három társ legendáját*, és Bonaventura *Legenda maiorját*) és a XIV. századi kompilációkat (*Compilatio assisiensis*, *Speculum perfectionis*, *Fioretti*).

A III. fejezetben a *Fioretti*ről szóló irodalmi kritikából válogattunk szemelvényeket az itáliai irodalomtörténetírás kezdeteitől a múlt század végéig. Ebben a *Fioretti* irodalmi megítéléséről, illetve ennek változásairól kívántunk képet nyújtani. E panoráma vizsgálatakor elkerülhetetlenül beleütköztünk a vallásos szövegek irodalmiságával kapcsolatos dilemmába. Irodalomnak lehet-e tekinteni egy vallásos tartalmú művet? A kérdésre több válasz is született az évszázadok során, ezekből villantottunk fel néhányat miközben a *Fioretti*ről szóló olasz kritikákból szemezgettünk korszakok szerinti felosztásban monográfiák, irodalomtörténeti tanulmányok, és a szépirodalom segítségével. Látható, hogy a *Fioretti* jelentősége háttérbe szorul minden olyan értékelésnél, ahol az irodalmár történészként néz a szövegre, és a művet elsősorban történelmi dokumentumként vizsgálja. Amikor a századelő szövegtörténeti kutatásai fényt derítettek arra, hogy a *Fioretti* eredetinek hitt szövege alapvető eltérések nélkül követi a korábbi keletkezésű, latin nyelvű *Actus sancti Francisci et sociorum ejus* című legendagyűjteményt, mű vesztett irodalmi presztízséből. Benedetto Croce esztétikáját részletesebben is megnéztük. Ő védelmébe vette a *Fioretti*t azokkal szemben, akik csupán profán szempontokat figyelembe véve monotonnak tartották a tanítói célzatosság miatt, ugyanakkor egyetértett azokkal, akik szerint éppen a vallásos, moralizáló jelleg szab határokat irodalmi értékének, és arra igyekezett a kritika figyelmét felhívni, hogy ennek fényében jelölje ki a mű helyét az irodalomtörténetben. Napjaink irodalmi megítélésében egyre nagyobb súllyal esik latba az eredeti szentferenci gondolattól való eltérés motívuma. Bár hangvételt mesterkéltnak és stílusát az összetett ferences üzenet radikalitásától távolinak tartják, többnyire elismerik a vulgarizáló irodalmi érzékét, aki szemmel láthatólag törekedett az ige hirdetés feladatán túlmenni és az általa jól ismert (és gyümölcsözően hasznosított) laikus

irodalom retorikai, és stilisztikai elemeivel kísérletezni. Egyes irodalomtörténészek a ferences mozgalom XIV. századi kifulladását vélik felfedezni a giccsesnek vagy édeskésnek tartott ábrázolás mögött, de lelkes hívei is maradtak a *Fiorettinek*.

E két fejezetben felvillantott kritikai szempontok fényében nyeri el jelentőségét az utolsó, és egyben a dolgozat lényegi része. Láttuk, hogy a ferences kutatók a történetkritika nagyítóján keresztül vizsgálják a *Fioretit*, amely elsősorban az intézménytörténet felgöngyölítésében kap szerepet, míg az irodalom és irodalomtudomány képviselői profán irodalmi szempontok szerint elemzik: történeti, esztétikai-stilisztikai aspektusból közelítenek hozzá, keresik benne azt, ami mai fogalmaink szerint irodalmivá teszi, amitől beleilleszthető az irodalmi művek mégoly bizonytalan körvonalú kategóriájába. A IV. fejezetben arra tettünk kísérletet, hogy a *Fioretti* műfaji meghatározottságát alapul véve - vagyis azt, hogy alapvetően a középkori hagiográfia produktuma - visszahelyezzük a művet saját korába, és fellebbentsük a fátylat arról a történelmi, kulturális-spirituális kontextusról, amely meglátásunk szerint leginkább formálta elbeszéléseit. Megvizsgáltuk ezért a korabeli műfaji kötelmeket és hagiográfiai törekvéseket, a szenttisztelet főbb motívumait, tágabb történelmi és rendtörténeti összefüggéseket, a korabeli sajátos gondolkodásmódot, művészetfelfogást (tipológiai szimbolizmus), valamint az uralkodó spirituális irányzatokat, nem utolsó sorban pedig a folklorisztikus világszemléletet.

Bár a *Fiorettinek* minden kétséget kizáróan van profán értelemben vett irodalmi, művészi értéke - ezért is szerepel az irodalomtörténeti művek megfelelő oldalain -, ezt a korabeli világi irodalom terméseinek érdemeivel mégsem tartottuk célravezetőnek összemérni. A kettőt összehasonlítani olyan, mintha egy mérlegre tennénk az ikonfestészet egy alkotását és a reneszánsz tájképfestészet valamely remekét. Mindkettő létrejöttében más célok játszottak szerepet. Az ikonfestészetben a hangsúly nem az eredetiségen és a kísérletezésen van, hanem épp ellenkezőleg: a művész háttérbe húzódik, kerül minden konkrétumot, ami körülhatárolná, életszerűvé tenné az ábrázolt alakokat azért, hogy túlmutathasson rajtuk. A szerző a hagiográfiában általában éppígy tesz: lemond az individualitásról, arról, hogy bármi egyénit alkosson, kerül mindent, amitől az olvasó valóságosan létező személyként érzékelné a szereplőket azért, hogy helyet adjon az örökérvényű mondanivalónak. A középkori hagiográfia sajátosságainak ismerete nélkül a *Fioretti* ma csupán egy tetszetős külsejű, de felszínes és semmitmondó mese lenne, amelyben a kronológiai és földrajzi elnagyolásokat, pontatlanságokat és kortévesztéseket egyszerűen

betudhatnánk a szerző könnyelműségének vagy túltengő fantáziájának, ezért szántunk egy alfeljezetet (IV.1.) a hagiográfiai műfaj sajátosságainak felelevenítésére.

Mint minden korban, a Trecentóban is két eredője volt a hagiográfiai műveknek: az udvari kultúra és a népi. Miután az avignoni udvar egyházi politikája nagy erővel nehezedett az egész század vallási beállítottságára és szellemiségére, beleértve a hagiografia irányát is, először az általa előtérbe helyezett, azaz a hivatalos szentségeszmény felvázolására vállalkoztunk. Miután sorra vettük azokat a legfőbb kritériumokat, amelyeknek a kanonizációs eljárások dokumentumai szerint a XIV. századi szenteknek meg kellett felelniük, nyilvánvaló lett, hogy a *Fioretti* szent figurái két pontban is eltérnek a korabeli Egyház hivatalos szentségideáljától: a szegénység illetve a misztika kérdésében. Ahhoz, hogy választ kapjunk ennek a miértjére, a hivatalos szentségeszményt (IV.2.1., IV.2.2.) követően a korabeli népi szentségideál alakulását is megvizsgáltuk.

Ebben (IV.2.3.) egy tágabb történelmi, és rendtörténeti perspektívából indultunk ki. Lényegesnek tartottuk, mégha nagy ecsetvonásokkal is, lefesteni a XIV. századi európai történelem meghatározó momentumait (a pápák avignoni fogsága, a nagy pestisjárvány, a százéves háború, a törökök előretörése, stb.) mert ezek befolyásolták a korabeli szerzetesség állapotát is. A koldulórendek jelentős hatást gyakoroltak a népi vallásosságra, és a hivatalos szentkultuszokkal párhuzamosan létező helyi szentiszteletre. Egy-egy helybéli vagy az adott kolostor mikrokozmoszában tiszteletnek örvendő ferences illetve domonkos barát szentségét nemcsak szóban, hanem írásban, azaz hagiográfiaileg is igyekeztek megszilárdítani. Így kívánták elősegíteni a hívek és a rendtársak elkötelezettségét, és megerősíteni a dekadenciaként megélt évszázad viharában megtépázott rendi identitástudatot. Az így keletkezett életírások tehát nemcsak a nagy rendalapítók, illetve a rend főbb szentjeinek emléket elevenítették fel, hanem a kisebb, kanonizációra egyébiránt elő nem terjesztett, háziak kultuszát is terjesztették, akik szintén példaként szolgáltak a következő generációk számára. Azon jellegzetessége alapján, hogy a korábbi Szent Ferenc legendákkal szemben nemcsak Ferencről és első társairól szól, hanem a második generációs markiai barátok életszentségének is emléket állít, a *Fioretti* kétségtelenül beilleszthető ebbe, a lokális szentkultuszhoz kapcsolható, jellegzetesen XIV. századi, koldulórendi hagiográfiai irányvonalba (IV.2.3.1.).

A *Fioretti* második részében, a XLII. fejezettől olyan „jámbor életű barátok” jelennek meg, akik az „anconai Marca tartományát, mint az égboltot a csillagok (...) ékesítették”. Miután a ferencesek radikális

szárnya, a spirituális csoport egyik epicentruma éppen Marche tartomány volt, kézenfekvőnek tűnt a *Fioretti*ben feltérképezni az általuk vallott értékek nyomait (IV.3.). A műben tükröződő szentségeszmény erősen spirituális színezetű, hiszen számtalan helyen előbukkan a szegénység mint megmentő, üdvözülésre segítő erő, amelynek megtartására és követésére Ferenc szinte könyörögve kérte társait. A *Fioretti* első része, azaz az első generációs társakról szóló fejezetek, ugyanakkor még markánsabb elköteleződésről tanúskodik a spirituálisok értékrendszere mellett: önmagában a fejezetek sorrendje is sokat elárul a közvetítendő szemléletről. A *Fioretti* - felrúgva az életrajzoktól megszokott kronológiai rendet - nem Ferenc gyermekkorával vagy megtérésével indít, hanem a rend megalapításával, majd öt olyan fejezettel folytatódik, amelyek Bernát testvér erényeit állítják a középpontba. A sorrend nem véletlen. Bernát testvér ugyanis a spirituálisok ferences ideálját testesíti meg, szemben Illés testvérrel, a rend második miniszter generálisával. A spirituálisok számára Illés testvér szimbolizálta mindazt, ami az igazi ferences eszmények elárulását jelentette, mert kiemelkedő szerepet vállalt a ferencesek rendde szervezésében, és a konventuális irányzat megerősítésében, amíg az eredeti szegénység megtartásához ragaszkodó spirituális szárny továbbra is koldulásból szerette volna magát fenntartani, és remeteségekben, elszórtan élni. A *Fioretti* spirituális jellegének illusztrálására többek között azt is bemutatottuk, hogy a Ferenc utódlásáról szóló történetet miként írja le az Illés testvér rendfőnöksége alatt keletkezett *Vita prima* (Tommaso da Celano) és a spirituális színezetű *Fioretti*, és miként jutnak egymással teljesen ellentétes következtetésekre

Spirituális hatásra utalnak a sivatagi atyák jellegzetességeit idéző szerzetesfigurák is. A Tesszáliába száműzött Angelo Clarenó, a ferences rend e radikális szárnyának egyik zászlóvivője, maga is előszeretettel olvasta a sivatagi atyák bölcsességeit, sőt görögből latinra fordította a sínai hegy lábánál remeteéletet élő, majd szentté avatott Johannes Scholasticus főművét, a *Scala Paradisi*-t. Miután feltételezik, hogy a *Fioretti* történetei szintén az Angelo Clarenóhoz közeli spirituális körökből származnak, nem csoda, ha magukon viselik a remeteélet szeretetének nyomait, hiszen maga Clarenó is ezt az életformát gyakorolta, csakúgy mint a hozzá csatlakozók. A történések nagy része a *Fioretti*ben a kolostoron belül vagy a rendtársak közötti zárt világban zajlik, a stilizált tájat, erdőt az a néhány barát népesíti be, akikről a példázatok szólnak, a laikus hívek pedig többnyire személytelen tömegként szerepelnek. A külvilággal kevés kapcsolatot ápoló, viszont annál aktívabb imaéletet élő szerzetes alakját kétségtelenül a

sivatagi atyák, az első remeték, a nyugati szerzetesség megalapozóinak mintája is formálta a *Fiorettiben*.

A kúria falain kívülrekedt, tehát a nem-hivatalos szentségeszményt közvetítő hagiográfiákat a misztikus-vizionárius illetve prófétikus elemek hegemoniája is jellemzi a XIV. században. A *Fioretti* egyik alapmotívuma szintén a csodákhoz, a csodálatoshoz, a transzcendencia megnyilatkozásaihoz kötődik, szereplőinek nagy része rendelkezik a misztikusok attribútumaival, ezért fontosnak tartottuk a *Fiorettit* a XIV. századi misztika kontextusában is elhelyezni. Amíg a hagiográfia lokális jelleget öltött a Trecentóban, addig a misztika egyre privátabb lett. A személyesebb, női vallásosság térnyerése révén a misztikus spirituálisnak új aspektusai jelentek meg, pl. a misztikus élmények érzelmi telítettsége, a megsűrűsödő, és hosszan elhúzódó víziók, audíciók, és elragadtatások világa, az ember-Krisztussal, a *humanitas Christivel* való kapcsolat (pl. Angela Folignónál). Árpádházi Szent Margit alakját szintén ekkor kezdik stigmákkal gazdagítani. A jellegzetesen XIV. századi misztika jegyeit igyekeztünk felkutatni a *Fiorettiben* (IV.4), de közelebbről is megvizsgáltuk a jegyesmisztika (IV.4.1.) és a ferences misztikát oly határozott kézzel megrajzoló Bonaventura (IV.4.2.) közvetett hatását is.

Ferenc és Krisztus hasonlatosságának előtérbe helyezése rendkívüli hangsúlyt kap a XIV. századi ferences hagiográfiában. Szent Ferenc hasonlatossága Krisztushoz szinte valamennyi életrajzban megtalálható, de Ferenc mint „második Krisztus” (*quasi alter Cristus*) elsőként a *Fiorettiben* (illetve az *Actusban*) jelenik meg. A második Krisztus, második Jákob és Izrael, de később a második Ferencek, illetve új Mózesek és Dávidok szellemi háttere a középkori gondolkodásmódot mélyen átható tipológiai szimbolizmusban, azaz a történelem figuratív szemléletében keresendő. Ez a sajátos, a modern, kauzális történeti tudat számára idegen világkép a bibliai egzegézis azon módszerén alapul, amely szerint az Ószövetség szereplői „előképei” („típus”) az Újszövetség szereplőinek („antitípus”) és az ószövetségi események előrevetítik az újszövetségeket, így az Újszövetség mintegy beteljesíti – és nem érvényteleníti – Ószövetség ígéreteit. A tipológia szerint a múlt eseményei egyfajta jövendőt jósló próféciaik, a történelemben bekövetkező eseményeket, felbukkanó jellemeket pedig ugyanannak az egyetlen erőnek az egyre fokozódó működése hozza létre. Miután a Biblia képet ad Isten tevékenységéről a történelem alakítása révén, úgy várható, hogy a benne felfedezhető minták és típusok még elő fognak fordulni a jövőben is, felfedezhetők a világtörténelemben mint Isten nyomai, egészen az *Utolsó ítéletig*. A hagiográfia vándor-motívumai, és a vissza-visszatérő toposzok

mind beilleszthető e gondolkodás logikájába, de a Ferencnek tulajdonított eszkatológikus jelentőség is ebben a összefüggésben válik érthetővé. A IV.5-ös alfejezetet ennek feltérképezésére szántuk.

Miután a mű hangnemén és nyelvezetén – akár népnyelvűsége okán is – érződik, hogy nem a „magas irodalom” terméke, ezért a hivatalostól eltérő kultúra, a szorosabb értelemben vett népi kultúra oldaláról is igyekeztünk megvilágítani. Egyes jelenetek plasztikus, érzékletes, és látványos leírásában, képiségében a templomi freskókon művelődők, az „együgyűek” felé irányuló elbeszélésmód jegyeit fedeztük fel. A folklórt egyébiránt nem csupán népi szokások anakronisztikus összességének tekintettük ebben a fejezetben (IV.6., IV.6.1.), hanem a bahtyini, szélesebb ívű elméleti perspektívából értelmeztük. Miután a középkori népi kultúra hagyománya a reneszánszt követő századokban lassan elhalt, egyre kevésbé szolgálhatott élő, közérthető háttérrel a *Fioretti* jelképeihez. Mi ezekből a letűnt hagyományokból elevenítettünk fel néhányat, hogy fényüknél átvizsgáljuk a *Fioretti* ebből a szempontból legbeszédesebb fejezeteit, és új jelentéstartalmakra bukkanjunk. Kiváltképp a népi humor, a groteszk realizmus bahtyini fogalma nyújtott nagy segítséget (IV.6.2.1.). Ez adta meg többek között az eddig rejtve maradt értelmezés kulcsát a *Fioretti* XXIX. fejezetéhez is, amelyben Szent Ferenc a mai polgári közizlés számára illetlennek minősülő tanáccsal látja el a sátán kísértéseitől szenvedő Ruffino testvért (IV.6.2.1.1.). Ennek dekódolása illusztrálja leginkább azt a szellemi távolságot, amely elválasztja a ma emberét a mű feltételezett korabeli olvasójától vagy hallgatójától.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a *Fioretti* magán viseli annak a kornak a jellegzetességeit, amelyben született, és az eredeti szentferenci üzenetet immár a XIV. század spirituális hangulatát tükröző stílusban közvetíti. A *Fioretti* szereplőinek aktivitása többnyire az imaélet különböző formáinak gyakorlásában nyilvánul meg. A transzcendens karnyújtásnyira van: látomások, elragadtatások, megvilágosító álmok, társalgás az égiekkel, a hiposztázis mindennapi események. A konkrétumok elhallgatásának, a jellegzetességek tompításának háttérében az a hagiográfiai elmélet áll, amely nem az egyediségre törekszik a jellemábrázolásban, hanem arra, hogy egy akkorra már igen népszerű szent alakjához elsősorban mint a szent mondanivaló eszközéhez nyúljon. Mindez az éppen érvényes, vagy elterjedt szentségmodellhez igazodva történik, amely a XIV. században a tevékeny élet, a *vita activa* háttérbe szorulását, ugyanakkor az érdemektől független, isteni kiválasztottság előtérbe kerülését jelentette. A XIII. század végén, XIV. század elején kibontakozó misztikában a külvilággal való kapcsolat és konfrontálódás

helyett a bűnök és erények csatamezején vívott belső, lelki harc, az ember passzív szerepe és az isteni kegyelem működése kerül a legendaírók figyelmének középpontjába.

A hagiográfusok többnyire a széles néprétegekhez szóltak, ezért munkáikban leginkább a népi kultúra képi nyelvezetét használták vagy azért, mert maguk a szerzők is a népi kultúra szülöttei voltak, vagy azért, mert így akarták – tudatosan - a hívek figyelmét megragadni. Ugyanakkor kisebb-nagyobb irodalmi műveltséggel is rendelkeztek, amelyet akarva akaratlanul átvittek a szentek legendáiba. Ekként ötvözte ez a műfaj a népi ízlést és az irodalmat. Feltételeztük, hogy a *Fiorettiben* bizonyos mértékig megmutatkozik a középkori kultúra egy olyan aspektusa, amely kiesik ugyan a tudományos kutatások fókuszából, de amely – mint a nagyobb néptömeg kultúrája, azaz a folklorisztikus kultúra – épp olyan formáló-alakító hatással bírt, mint a behatóbban vizsgált elit „magas” szellemisége. Amíg a teológiai értekezések, vagy a vágáns költészet termései csak egy szűk körben terjedtek el, addig a középkorban nem volt olyan ember, aki ne hallott volna prédikációkat vagy különféle elbeszéléseket a gonoszról, a csodákról, a szentekről. Ez a tömegirodalom írott vagy szóbeli formában mindenkire eljutott, így az ide tartozó szövegek óhatatlanul is árulkodnak a középkori átlagember gondolkodásmódjáról, arról a világról, amely a „magas” írásbeliségben közvetlenül nem tükröződött.

Jelen dolgozatban a *Fiorettit* többféle értelmezési perspektívába helyezve vizsgáltuk. Láthattuk, hogy a ferences kérdés elsősorban a történeti hitelességet keresi a szövegtörténeti kutatások segítségével, így számára a *Fioretti* mint Szent Ferenc halála után százötven évvel keletkezett kompiláció nem olyan súllyal esik latba mint egy korai legenda. Az irodalom terén gyakran találkozunk modernizáló megítélésekkel, amelyekben ugyanakkor esztétikai és történeti szempontok egyaránt érvényesülnek. Mi a tartalomra, a mondanivalóra koncentráltunk, az értelmezésben szerettünk volna előbbre jutni a történeti múlt egyes részeinek rekonstruálásával. A *Fioretti* demitologizálásával, a „mitológiai köntös” fellebbentésével a szöveg elsőrendű jelentését impliciten, olykor pedig expliciten fejtettük ki, a következőket alapul véve: megnéztük, hogy miként hatottak ábrázolásmódjára, szerkesztésére a korabeli legendaírás törvényszerűségei, a megváltozott szentségideál, a népi szentkultusz, a közízlés hogyan formálta kifejezőeszközeit, illetve, hogy miként érhetőek benne tetten a középkori tipologikus gondolkodásmód, a misztika, és végül a folklór egyes elemei. Minden nézőpontnak külön-külön is lehet legitimitása, de a kor történelmi, kulturális, spirituális tendenciái összességükben fejtették ki hatásukat, együtthatásuk eredménye tükröződik

a *Fiorettiben*. Bár nem tudtunk mindenre fényt deríteni, mégis úgy gondoljuk, hogy a különböző értelmezési lehetőségek felvázolásával a *Fiorettiben* új jelentésrétegeket, - és tartalmakat sikerült a felszínre hozni.

IV. Az értekezés új tudományos eredményei

A „ferences kérdés” ilyen részletes taglalása, illetve a ferences forráskutatás ilyen ívű összegzése, amelyre a II. fejezetben vállalkoztunk még nem jelent meg Magyarországon. Ezen a területen itthon Varga Imre Kapisztrán OFM történész munkái mérvadóak, kiváltképp az *Assisi Szent Ferenc perugiai legendája* elé írott előszava, de valamennyi bevezető tanulmánya, amelyet az Agapé kiadó *Ferences források* sorozatában megjelent Ferenc-legendákhoz és életrajzokhoz közölt, tartalmaz részleteket a ferences kutatások eredményeiről.

Tudomásunk szerint hazai irodalmi körökben elsőként tettünk kísérletet a *Fiorettiről* megjelent itáliai irodalmi kritikák ilyen széles időintervallumot átfogó áttekintésére, a vallásos irodalom irodalmi értékének kérdésfelvetéseinek figyelembe vételével.

Bár hasonló történeti jellegű vizsgálódások a hagiográfia terméseivel kapcsolatban nem újkeletűek itthon sem - Klaniczay Tibor és Klaniczay Gábor munkássága külön kiemelendő ezen a területen, de Deák Viktória Hedvig O.P. 2005-ben megjelent PhD értekezése Árpádházi Szent Margit legendájáról szintén tartalmaz a mi dolgozatunkban is fellelhető szempontokat – a téma ilyen irányú megközelítésével nem találkoztunk a *Fiorettivel* foglalkozó szakirodalomban.

Újdonság a XIV. századi hivatalos - illetve népi szentségeszmény, főként a „házi szentség” jegyeinek kutatása a *Fiorettiben*. A spirituális hatás megjelenése a műben közhelynek számít ugyan, de ilyen részletes elemzéséről nem került tanulmány a kezünkbe sem itthon, sem Olaszországban mint ahogy e mozgalom és a keleti szerzetesség, a remeteség ideáljának összefüggéséről sem – egy rövid megjegyzés erejéig ugyan Carlo Delcorno utal a sivatagi atyák ferencességre gyakorolt hatásáról *Le „Vitae Patrum” nella letteratura religiosa medievale (secc.XIII-XV.)* című értekezésében, de hozzáteszi, hogy további kutatások szükségesek a témában.

A misztika, főleg a Bonaventura-féle (*Itinerarium mentis ad Deum, De triplici via*), illetve a XIV. századi misztika (női misztika – Angela da Foligno -, német misztika) sajátos arculatának felfedezése a *Fiorettiben* szintén teljes mértékben önálló munka. Kurt Ruh: *A nyugati misztika*

története II. A 12. és a 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája. című könyve adott inspirációt.

A tipológiai szimbolizmus jellegzetességeit a *Fioretti* vonatkozásában elsőként boncolgatjuk mind a hazai mind pedig a nemzetközi szakirodalomban. A bibliai alakok és a *Fioretti* szereplőinek megfeleltetése, illetve a „nagy elődök” (mint pl. Szent Ferenc és Pádúai Szent Antal) transzpozíciója a kisebb, házi szentek figuráiba, a *Fioretti* első, és második része közti analógia mind a középkor e sajátos történelmi szemléletének keretein belül kap jelentőséget, kiváltképp a stigmákról szóló csatolt traktátus eszkatológikus Ferenc-képe, Assisi Szent Ferenc mint *alter Christus* vagy *typus Christi* ugyancsak ebben a figuratív olvasatban válik értelmezhetővé.

A *Fioretti*t szintén elsőként mutatjuk be a középkori népi kultúra tükrében, a bahtyini kultúraelmélet, ezen belül is a karnevalizáció, a népi nevetéskultúra összefüggésében. Ezzel összefüggésben rávilágítottunk a korabeli vizuális kultúra hatásaira is, olyan jeleneteket emeltünk ki a műből, amelyek templomi falfreskók vagy kódex-illusztrációk, miniatúrák írott adaptációi, irodalmi formái is lehettek. A népmesei szüzsék, mint pl. az üvegfalú palota toposza, a hős megmérettetése a túlvilágra való átjutáshoz, a három próbabétel, vagy a ház lakóit próbára tevő, váratlanul betoppanó vándor motívumának felderítése a *Fioretti*ben valamint ezek egyeztetése a Thomson féle *Motif -Index of Folk-Literature*-rel mind rendkívül izgalmas felfedező munka volt számunkra. Talán ez az utolsó alfejezet (IV.6.) érzékelteti leginkább, hogy milyen óriási távolságok választják el a ma emberének fogalomrendszerét a műben tükröződő kultúrától, és hogy mit jelent valójában a mű keletkezése óta eltelt majd' hétszáz év az értelmezés, a megértés folyamatában.

V. A téma továbbfejlesztésének lehetőségei

Több, a dolgozatunkban érintett, vagy részletesebben is tárgyalt témakör esetében is kínálkozik a további vizsgálódás lehetősége. Elsőként a IV.6.1-es fejezetben említett ikonográfiai téma pontosabb kidolgozása várat magára. Az ábrázolás és szöveg kapcsolatában többnyire a szöveget tartják az elsődleges forrásnak, amely az ábrázolás alapját képezi, de előfordul, hogy a képi ábrázolás a primer, és az hat a szövegre. Árpádházi Szent Margit, mint stigmatizált szent népszerűsítésekor feltehetőleg a vizuális modellek jelentek meg először és később ezek hatottak az írottakra. A ferencesség megújító hatása a középkori művészetekre és főleg a festészetre köztudott, a Szent Ferenchez kapcsolódó ábrázolások

ikonográfiai forrásai pedig olykor egész pontosan beazonosíthatók (Giotto például a Bonaventura-féle *Legenda maior*-t követte az Assisi-beli San Francesco felsőtemplomának kifestésekor). A festészet hatása a ferences irodalomra ugyanakkor kevésbé tanulmányozott terület annak ellenére, hogy a *Fioretti* egyes elbeszéléseiben ez egészen kézzelfoghatóan jelenik meg. Ilyen például a XLIV. fejezet is, ahol az Anconához tartozó foranói kolostor szent életű fráttere, Péter testvér áhítattal elmerül egy feszület szemlélésében, „amelynek lábánál oda volt festve Krisztusnak Boldogságos Anyja és legkedvesebb tanítványa, Szent János, valamint Szent Ferenc, akik lelki fájdalmukkal osztoztak a keresztre feszítésben”. Miközben Péter testvér a festmény előtt imádkozik, egyszer csak megjelenik neki a képen látható három szent, és titkokat nyilatkoztat ki számára Szent Ferenc szentségéről. A *Fiorettiben* leírt látomások érzékletessége, a színes drapériák, palástok és az aranyfényű ragyogás motívumai kétségtelenül a XIII-XIV. századi templomi festményeket, szárnyasoltárokat idézik elénk, de a XLV. fejezet bűnlajstromot lobogtató ördögfigurája is ismert számunkra a középkori illusztrációkból. A *Fiorettiben* oly bőséggel előforduló képi jelenetek konkrét képzőművészeti előzményeinek felfedezése még alapos kutatómunkát igényel.

További vizsgálódásra nyújt lehetőséget a *Fiorettiben* megfogalmazott történetek, jelenetek eredetének, irodalmi forrásának felkutatása. A *Vitae Patrum* és a spirituális körökből származó források (pl. a Angelo Clareno: *Historia tribulationis ordinis Minorum*; Ubertino da Casale: *Arbor vitae crucifixae*) mellett a *Fioretti/Actus* szerzője többek között olyan szövegekre is támaszkodott, közvetve vagy közvetlenül, mint Nagy Szent Gergely *Dialógusai*, evangéliumi olvasmányokhoz írt homíliái; a *Vita Anonii*; Szent Ágoston *Vallomásai*; a *Csodás történetek* Caesarius Histerbachensistől vagy Jacques de Vitry *Exemplái*, és a *Novellino*. Elsősorban nem szövegtörténeti, vagy szövegkritikai irányú elemzésre gondolunk, mert ezzel kapcsolatosan már több tanulmány is íródott (pl. Giorgio Petrocchi: *Dagli „Actus beati Francisci” al volgarizzamento dei „Fioretti”* in (u.ő.): *Ascesi e mistica trecentesca*, Le Monnier, Firenze, 1957), hanem motívumkutatás-jellegűre, amely a dolgozatban eddig feltérképezett toposzok, szüzsék további bővítését implikálja. Ebben Nino Tamassia (Nino Tamassia: *S. Francesco d'Assisi e la sua leggenda*. Ed. Fratelli Drucker. Padova-Verona, 1906.) kutatásai szolgálhatnak kiindulópontként.

A tipológiai szimbolizmus (IV.5.) és a spirituálisok eszmerendszerének (IV.3., IV.2.) bemutatása kapcsán kifejtettük Ferenc mint „második Krisztus” eszkatológikus jelentőségét, illetve az e mögött

meghúzódo gondolati háttérét. A motívum szisztematikus kidolgozásra elsőként Arnaldo di Sarrant *De cognatione beati francisci* c. művében (1365) vállalkozott, ahol számszerűsítette és kilenc ismervben összegezte Ferenc és Krisztus hasonlatosságát. Ennek a továbbfejlesztett változatát találjuk Bartolomeo da Pisánál, aki negyven "hasonlatosságot" sorol fel művében (*De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Jesu*) a XIV. század végén. Ezek, és a XIV. századi ferences irodalom egyéb műveinek részletesebb vizsgálata során a korabeli ferences szellemiség olyan jellegzetességeire derülhet fény, amely még jobban árnyalhatja a *Fioretti* mondanivalójáról alkotott elképzeléseinket.

Az állatszimbolika kibontása is ad teret a vizsgálódások további kiterjesztésére. A gubbiói farkas története kapcsán kitértünk ugyan a farkas-jelkép lehetséges olvasataira, de a *Fioretti*ben előforduló, egyéb állatok, pl. gerlék, fecskék, varjak illetve egerek szimbolikájának későbbi feltárása újabb jelentéstartalmakat fedhet fel.

VI. Publikációs jegyzék

Giovambattista Giraldi Cinzio: Mi illik egy nemes és jólnevelt ifjúhoz egy nagy fejedelem szolgálatában? In: Medgyesi Konstantin (szerk.): Kolindárium. A Szent Imre Kollégium Évkönyve.1998, pp.18-21.

Mariateresa Fumagalli Boenio Brocchieri. Profilo del pensiero medievale. In: Helikon Irodalomtudományi Szemle, 2004/3, pp. 466-467.

Dora Faraci. Simbolismo animale e letteratura. Nuova Corvina, 2004/16, pp.106-109.

Dora Faraci. Állatszimbolika és irodalom. Helikon Irodalomtudományi Szemle, 2005/3, pp. 366-368.

Olasz vallásos költészet (Assisi Szent Ferenc, Jacopone da Todi) in: Pál József (szerk.): Világirodalom. Akadémiai Kiadó, 2005, pp. 294-297.

A globalizáció és Assisi Szent Ferenc Virágoskertje in: Dr. Varga Józsefné (szerk.): IX. Apáczai–Napok 2005, Globalizáció és fenntartható fejlődés, Nemzetközi tudományos konferencia, Tanulmánykötet, Győr, 2006, pp. 402-406.

Steven J. Williams: A pseudo-arisztotelészi Secretum secretorum megjelenése Nyugat-Európában: a pápai és a császári udvar (fordítás) in: Vigh Éva: „Természeted az arcodon” A fiziognómia története az ókortól a XVII. századig, Szöveggyűjtemény, JATEPress, Szeged, 2006, pp.365-380.

A középkori vallásos irodalom és az irodalomkritika Itáliában a XV. századtól Crocéig in: Dr. Lőrincz Ildikó (szerk.): XI. Apáczai–Napok 2007, Nemzetközi tudományos konferencia. Értékkörzés és értékteremtés. Tanulmánykötet. Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2008.pp. 353-361.

A Fioretti irodalom és hagiográfia között. In: Pál József, Mátyás Dénes, Róth Márton (szerk.): Fiatal kutatók és Olaszország. Tanulmányok. SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2008. pp. 43-49.